

درباره نسخه‌های خطی کتاب سلیم (معرفی نسخه‌های «گروه الف» و دو مدل دیگر با شاخصه‌های آنها)

کاظم استادی*

چکیده

کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، تنها آثار تاریخی - کلامی شیعی باقی مانده از قرن اول هجری قمری قلمداد می‌شوند، که به دلایل مختلفی مورد توجه و اهمیت واقع شده‌اند. از ویژگی‌های برجسته این کتاب‌ها، نقل حوادثی است که همواره میان شیعه و سنی محل اختلاف و کشمکش بوده است. با توجه به مناقشات متعدد و متنوع پیرامون ابعاد گوناگون کتاب‌های سلیم، به نظر می‌رسد که اکنون لازم است این کتاب‌ها از جهات مختلف مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ که یکی از آنها، بررسی گونه‌های مختلف نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم است. به نظر می‌رسد، بسیاری از مناقشات حول محور شخصیت سلیم و کتاب‌های منسوب به وی، با بررسی دقیق نسخه‌های خطی و اصالت آنها، و نیز روشن شدن ابهامات و تناقضات مرتبط در آن، روشن گردد؛ البته از سوی دیگر، حتی ممکن است ابهامات و اشکالات جدیدی را پیش روی محققان قرار دهد؛ که برای رد یا اثبات گزارش‌های تاریخی - کلامی روایات سلیم، ناچار شوند ابتدا تکلیف این ابهامات نسخه‌شناسی کتاب‌ها را روشن نمایند. نگارنده در طی چهار مقاله، کلیاتی پیرامون نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم و مدل‌های مختلف آن‌ها را مطرح می‌کنیم؛ که مقاله حاضر، دومین آنها است، و به معرفی نسخه‌های «گروه ایکس»، «گروه الف»، «گروه درهم» و شاخصه‌های این نسخ این مدل‌ها پرداخته است.

واژگان کلیدی: تاریخ تشیع، کلام شیعه، منابع متقدم اسلامی، کتابشناسی، حدیث شیعه.

مقدمه

عده‌ای کتاب سُلیم بن قیس هلالی، که با عنوان «اسرار آل محمد(ص)» و «کتاب سُلیم» نیز شناخته می‌شود را تنها کتاب تاریخی - کلامی شیعی باقی مانده از قرن اول هجری قمری می‌دانند. از سوی دیگر، نوشته‌ها و مقالات مختلفی، پیرامون تأیید یا نقد کتاب‌های منسوب به سلیم، نگاشته شده که مسأله کتاب را پیچیده نموده است. در هر صورت، کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، ظاهراً از قرن چهارم و پنجم در نزد برخی از علماء شیعه بوده است؛ اما روشن نیست که نسخه در دسترس ایشان شامل چه روایات و مطالب و نیز ساختاری بوده است؛ و اکنون نیز، با بررسی‌های متعددی که تاکنون پیرامون این اثر انجام شده (نک: استادی، ۱۴۰۰ش: ق، ۱۳۳-۱۸۴)، به نظر می‌رسد که مشوش‌ترین اثر شیعی است که در دسترس است؛ و از جهات و ابعاد مختلفی دچار تغییرات و جعل شده است. هر چند که دستکاری و تقلب در نسخ خطی، امر بسیار رایج و گسترده‌ای بوده است؛ که با اهداف مالی یا ایدئولوژیک صورت می‌گیرند. البته، برعکس دستکاری‌های عمدی، که غالباً با اهداف «گران‌نمایی» واقع می‌شوند، عمده جعل‌های ایدئولوژیک و مذهبی، به صورت سهوی و ناخودآگاه رخ داده‌اند؛ و در موارد محدودی، جعل‌های فرقه‌ای و مذهبی درون دینی، به صورت عمدی واقع شده‌اند.

از سوی دیگر، درباره وجود شخصیت سلیم بن قیس نیز، اقوال مختلفی وجود دارد؛ برخی این نام را موهوم یا مستعار می‌دانند (مدرسی، ۱۳۸۳ش: ۱۲۰) برخی این نام را با شخصیت‌های دیگری همانند سلیمان بن قیس یشکری یا قیس بن عباده (یحیی، ۱۳۹۷ش: سراسر متن) تطبیق می‌کنند؛ یعنی چون رد پای مستقلی از وی در آثار رجالی و منابع وجود ندارد، معتقدند که به دلایلی، سلیم بن قیس، نام دیگر این شخصیت‌ها است. در هر حال، اکنون با فرض وجود شخصیت سلیم بن قیس و قبول داشتن هویت تاریخی برای این نام، سه حالت قابل فرض است: الف. کل متن کتاب‌های موجود از سلیم است. ب. کل متن کتاب‌های موجود از غیر سلیم است. ج. بخشی از کتاب سلیم از دیگران است.

با توجه به ناشناخته بودن سلیم بن قیس و ابهام شدید در وضعیت تاریخی او، یکی از فرض‌های جدی پیش‌روی ما، ساختگی بودن کتاب سلیم است؛ به این معنی که یا کل کتاب توسط ابان بن ابی‌عیاش (م ۱۲۸ یا ۱۳۸ ق)، و یا دیگران، جعل و ساخته شده باشد. یافته‌هایی از متن کنونی کتاب سلیم نشان می‌دهد که اضافاتی با نام شخص ابان در کتاب وجود دارند؛ بنابراین اگر اساساً و کلاً، کتاب‌های منسوب به سلیم، جعلی متأخر از دوران ابان نباشند؛ لاقلاً این دست مطالب، گویای این هستند که ابان بن ابی‌عیاش، نویسنده بخشی از کتاب سلیم بوده است؛ یا لاقلاً، جعلی ناشناخته، به اسم ابان این کار را انجام داده است.

جدای از اضافات ابان بن ابی‌عیاش، بررسی سابقه متن برخی از احادیث کتاب کنونی سلیم در منابع متقدم، نشان می‌دهند که راویان متن روایات موجود در کتاب سلیم، از راویان دیگری هستند که غالباً از اصحاب حضرت امیر(ع) و تابعین بوده‌اند (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: خ، سراسرمتن). بنابراین به نظر می‌رسد که نویسنده‌ای، روایاتی را از منابع متقدم جمع‌آوری نموده و عباراتی در لای به لای متن آنها اضافه کرده؛ و این متن تدوین شده تاریخی را، عمداً یا سهواً، به نام سلیم بن قیس گمنام یا مستعار، منتسب نموده است (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: د، ۵-۱۷).

با توجه به این اطلاعات و ابهامات، نسخه‌شناسی کتاب سلیم حائز اهمیت ویژه می‌گردد. نگارنده در مقاله اول از سلسه مقالات «درباره نسخه‌شناسی»، کلیاتی پیرامون نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم و مدل‌های مختلف آن‌ها را مطرح نمودم (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ل، ۲-۳۲) و به این مطالب رسیدیم که: ۱- با بررسی نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، روشن شد که سه دسته نسخه خطی پیرامون سلیم مطرح است: یک. نسخه‌های موجود. دو. نسخه‌های موجود، ولی نامشخص و غیر در دسترس. سه. نسخه‌های خیالی و توهمی. ۲- چهل و نه نسخه فیزیکی از انواع مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم شناسایی شده و اطلاعات کتابشناختی از آنها در دسترس است؛ که پانزده نسخه فیزیکی از آنها، شامل دو مدل نسخه خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس هستند. بنابراین، از

جهتی ما ۶۴ نسخه خطی از کتاب‌های سلیم در اختیار داریم که این ۶۴ نسخه، در ۴۹ نسخه فیزیکی واقع شده‌اند (نک: استادی، ۱۳۹۹ش: ۱۴۵-۱۸۸). ۳- نسخه‌های در دسترس کتاب‌های منسوب به سلیم، از جهات مختلف متفاوت درهم و مشوش و آشفته هستند. به عنوان نمونه این نسخه‌ها در تعداد احادیث، ترتیب احادیث، حجم متن احادیث، کم و زیادی متن احادیث، و عبارات کتاب‌ها متفاوتند؛ و این تفاوت‌ها شامل تفاوت زیاد، متوسط و جزئی می‌باشند.

طرح مسأله

نسخ خطی کتاب‌های متقدم اسلامی، معمولاً اختلافاتی کم و زیاد با هم دارند؛ ولی غالباً ساختار آنها در این نسخه‌ها دگرگون نیست. اما نسخ‌های خطی کتاب سلیم بسیار متغیر و پیچیده هستند و به راحتی نمی‌توان پیرامون مطالب کتاب قضاوت داشت.

مدل‌های نسخه‌های خطی منسوب به سلیم بن قیس را می‌توان بر اساس پارامترهای مختلفی دسته‌بندی نمود؛ مثلاً: بر اساس متن، بر اساس تعداد احادیث، بر اساس سند و... در این میان، جناب آقای محمد باقر انصاری محقق تحقیق سه جلدی کتاب سلیم، نسخه‌ها محدودی که در اختیار داشته‌اند را بر اساس «اسناد نسخه‌ها» دسته‌بندی نموده و چهار مدل حقیقی و دو مدل فرضی از آنها استخراج کرده‌اند. اما از آنجایی که نسخه‌های خطی منسوب به سلیم از نظر اسناد دستکاری شده و برخی نیز دارای چند سند متفاوت هستند؛ دسته‌بندی نسخه‌ها بر اساس سند، درست نیست و ما را به تحلیل‌های اشتباه درباره مدل نسخه‌های خطی منسوب به سلیم رهنمون می‌کند.

بهترین دسته‌بندی مدل‌های نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم، بر اساس ساختار و الگوی چینش و ترتیب احادیث، و البته احادیث آغاز و پایان آنها است؛ که البته لازم است در این روش، توجه به افتادگی‌های برخی نسخه‌ها نیز داشت. اکنون و در این سال، حدود هشت مدل نسخه خطی از کتاب سلیم قابل شناسایی است (که البته هر کدام از نسخه‌های یک گروه مدل نیز، اختلافاتی در میان خود دارند). در این میان، برای اینکه خوانندگان و محققین سردرگم نشوند، و برای شناسایی بهتر مدل‌ها و تطبیق بهتر آن‌ها با مدل‌هایی که

محقق سه جلدی کتاب سلیم، جناب انصاری از آن‌ها یاد کرده‌اند؛ مدل‌های هشت گانه جدید را با هماهنگی نام‌گذاری مدل‌های ایشان^۱ بیان می‌کنیم: یکم: گروه ج، شامل دو مدل (۱ و ۲). دوم: گروه ب، شامل سه مدل (۳ و ۴ و ۵). سوم: گروه «X» (مجهول)، شامل فقط یک اطلاع (۶). چهارم: گروه الف، شامل یک مدل (۷). پنجم: گروه درهم، شامل یک مدل (۸)؛ که توضیح این مدل‌ها در مقالات قبلی گذشت.

اکنون با توجه به تنوع مدل‌های نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، مناسب است تا نسخه‌های این گروه‌ها و ویژگی‌های آنها در پژوهشی بررسی و ارایه گردند؛ که مقاله پیش‌رو، متکفل بررسی سه مدل باقی‌مانده از مقالات قبل، یعنی نسخه‌های خطی «مدل ایکس، مدل گروه الف و مدل درهم» خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ دو مدل پنج و شش از نسخه‌های خطی که جناب آقای انصاری بیان نموده‌اند؛ غیر واقعی و فرضی هستند؛ بنابراین برای این‌که مدل پنج تا هشت ما با آنها مخلوط نگردد، به جای استفاده از حروف ابجد رایج، از «کلمات» برای آنها استفاده نموده‌ام: «گروه مجهول»، «گروه درهم».

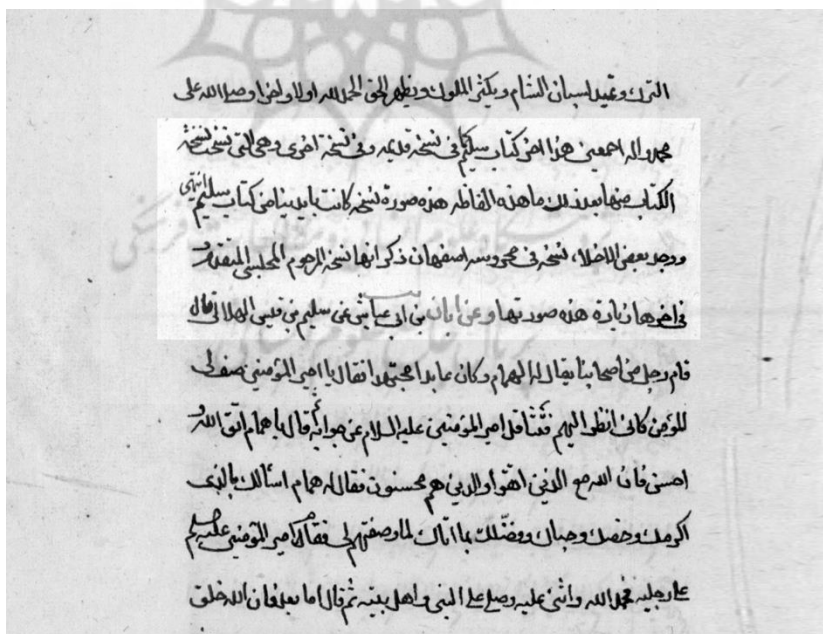
انواع مدل‌های نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس					
گروه ج					
ج، مدل ۱			ج، مدل ۲		
حدود ۷ حدیثی بی‌سند			حدود ۳۲ حدیثی بی‌سند		
-			نامشخص		کاتب الرمانی
گروه ب					
ب، مدل ۳		ب، مدل ۴		ب، مدل ۵	
حدود ۲۲ حدیثی سند مرسل با ارسال طویل		حدود ۴۲ حدیثی سند مرسل با ارسال طویل		حدود ۴۲ + ۵ حدیثی سند مرسل با ارسال طویل	
حسن الدینوری		محمد بن صبیح		حسن الدینوری	
محمد بن صبیح	محمد بن صبیح	حسن الدینوری	محمد بن صبیح	حسن الدینوری	محمد بن صبیح
معمربن راشد	معمربن راشد	معمربن راشد	معمربن راشد	معمربن راشد	معمربن راشد
عمرین اذینه	عمرین اذینه	عمرین اذینه	عمرین اذینه	عمرین اذینه	عمرین اذینه
گروه X (مجهول)					
مدل ۶					
حدود ۵ + X حدیثی نسخه ناموجود، سند نامشخص					
گروه الف					
الف، شبیه مدل (بحار الانوار)			الف، مدل ۷		
حدود ۴۶ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل			حدود ۴۸ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل		
منسوب به طوسی بی‌واسطه		منسوب به طوسی با واسطه		منسوب به طوسی بی‌واسطه	
معمربن راشد	معمربن راشد	معمربن راشد	معمربن راشد	معمربن راشد	معمربن راشد
عمرین اذینه	عمرین اذینه	عمرین اذینه	عمرین اذینه	عمرین اذینه	عمرین اذینه
گروه درهم (انتصاری)					
مدل ۸					
۹۹ حدیثی (۲۹ + ۲۲ + ۴۸) اسناد درهم و متعدد همه نسخه‌های قبلی					
سند منسوب به شیخ طوسی		سند محمد بن صبیح		سند حسن الدینوری	
عمرین اذینه					

۱- مدل ششم (از گروه X)

گروه «X» (یعنی گروه مجهول)، شامل فقط یک اطلاع از نسخه‌هایی است که گفته شده وجود داشته‌اند. یعنی، هیچ نسخه‌ای از این مدل، اکنون در دسترس نیست؛ همچنین، هیچ نسخه خطی کامل یا ناقص یا چیزی که بتوان از طریق آن ساختار و احادیث مدل نسخه‌ها را مشخص نمود، از این مدل وجود ندارد. فقط بر اساس مدل قبل (مدل پنجم از گروه ب) که ۵ حدیث اضافه شده و بیان شده که نسخه‌ای در محروسة اصفهان وجود داشته (به عنوان نمونه نک: سلیم، ۱۲۸۲ق: نسخه شماره ۶۸۰۸) که جدای از دیگر احادیث احتمالی، این ۵ حدیث را اضافه بر نسخه‌ها و مدل‌های قبلی داشته است؛ اطلاع یافتیم که یک مدل مجهول نیز احتمالاً وجود داشته است.

در نسخه مدل ۵ از گروه ب، دو قسمت اصلی و ضمیمه که ۵ حدیث اضافه دارد، وجود دارد؛ که در انجام قسمت اصلی نسخه آمده است:

«... الترتک و تمید لسان الشام و یكثر الملوك و یظهر الحق و الحمد لله اولاً و آخراً و صلی الله علی محمد و آله اجمعین». (اتمام متن اصلی نسخه کتاب سلیم)

کاتب و نسخه نویس در ادامه نوشته است:

هذا اخر كتاب سليم كما في نسخة قديمه و في نسخة اخرى و هي التي نسخت نسخة الكتاب منها بعد ذلك ما هذه الفاظه هذه صورة نسخة كانت بايدينا من كتاب سليم انتهى.

و وجد بعض الاخلاء نسخة في محروسة اصفهان ذكر انها نسخة المرحوم المجلسي المتقدم وفي آخرها زيادة^۱ هذه صورتها:

(شروع احاديث؛ از حديث ۴۳ چاپی) «و عن ابان بن ابي عياش (عن) سليم بن قيس الهلالي قال قام رجل من اصحابنا يقال له الهمام و كان عابدا مجتهدا فقال يا امير المؤمنين صف لي المؤمن ... و عنه عن سليم بن قيس قال سمعت سلمان الفارسي يقول ان عليا باب فتحة الله من دخله كان مؤمنا و من خرج منه كان كافرا». (حديث ۴۷ چاپی؛ اتمام احاديث ضميمه).

این پنج حديث ضميمه به این نسخه، شامل این احاديث هستند: احاديث ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷ به شماره های کتاب چاپی سليم.

اکنون فرض می گیریم که نسخه های که از آن، با عنوان «مجهول» یاد می کنیم، در دوره مجلسی اول، یعنی محمد تقی مجلسی، در اختیار بوده است.^۲ اما، اکنون هیچ اطلاعی از تعداد نسخه های این مدل، و ساختار نسخه ها و نیز مورد توجه بودن یا نبودن آنها در نزد علما نداریم؛ و البته روشن است که هیچ تصویری نیز از صفحات این مدل نسخه ها در دسترس نیست.

این مدل، احتمالاً شامل احاديث مشترک با نسخه های مدل های دیگر ج و ب بوده است و البته احاديث ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷ را اضافه بر گروه ج و گروه ب داشته است. ولی چون نسخه ای از این مدل نداریم، تطبیق احاديث نسخه ها نیز امکان پذیر نیست؛ اما

۱. علي ما في نسختنا هذه حديث همام المعروف و اربعة احاديث اخري.

۲. هر چند که بعيد است چنین نسخه ای وجود داشته باشد؛ زیرا در دوره مجلسی، به دستور یا خواست علامه مجلسی، نسخه های مختلف کتاب های منسوب به سليم، نسخه برداری جدید شده اند.

برای توجه به تفاوت مدل‌ها در داشتن یا نداشتن این ۵ حدیث ذکر شده در قبل، جدول تطبیقی آنها درج می‌گردد:

مدل ۸ انصاری	مدل ۷ گروه الف	مدل ۵ گروه ب	مدل ۴ گروه ب	مدل ۳ گروه ب	مدل ۲ گروه ج	مدل ۱ گروه ج	مشترک
۴۳	۴۳	۴۳	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	هیچ
۴۴	۴۴	۴۴	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	هیچ
۴۵	۴۵	۴۵	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	هیچ
۴۶	۴۶	۴۶	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	هیچ
۴۷	۴۷	۴۷	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	هیچ

این پنج حدیث، علاوه بر مدل ۵ گروه ب، در گروه الف نیز وجود دارد؛ و در کتاب چاپی سلیم نیز به تبع گروه الف، درج شده است

۲- مدل هفتم (گروه الف)

همانطور که در ابتدای این فصل اشاره شد، گروه الف، فقط شامل یک مدل است؛ که مدل حدود ۴۸ حدیثی، با دو سند ابتدایی منسوب به شیخ طوسی، و بدون اسناد داخلی است؛ و ساختار ترتیب احادیث و نوع احادیث آن جدید و خاص خودشان است؛ به این معنی که ترتیب احادیث و مقدار و حجم احادیث این مدل منسوب به طوسی، با تمامی نسخه‌های خطی مدل‌های دیگر متفاوت است.

این مدل، دارای ۷ نسخه خطی می‌باشد؛ که قدیمی‌ترین آن مربوط به سال ۱۰۸۱ قمری است. همچنین، این مدل حدود ۱۸ حدیث مشترک (تقریباً متن متفاوت) با گروه ج دارد؛ و ۲۲ حدیث موجود در آن، در گروه‌های ب و الف نیز وجود دارند.

این مدل، از حدیث ۱ (مطابق با شماره چاپی) آغاز و تا حدیث ۴۸ ادامه یافته است؛ که جدای از احادیث اضافه نسبت به گروه ب، یک حدیث شماره ۵۸ را نسبت به دو مدل گروه ب، کمتر دارد (به عنوان نمونه نک: سلیم ۱۰۸۱ق: نسخه شماره ۱۵۶۱۲).

۲-۱-۱-۲- مشخصات کلی نسخه‌های این مدل

از مدل نسخه‌های خطی با اسناد منسوب به شیخ طوسی است که به «تقع فتنة عظيمة» ختم می‌شوند، هفت نسخه شناسائی شد؛ که سه نسخه (کتابخانه حسینی زنجان به تاریخ ۱۳۱۷ق؛ نیز: ۱۳۵۳ق مکتبه الامام الخویی؛ و نیز: کتابخانه امیرالمؤمنین علیه السلام به تاریخ ۱۳۵۳ق، کاتب شیر محمد همدانی) در دسترس نبودند.

۲-۱-۱-۲- کد دستیابی به نسخه‌ها:

مرعشی ۱۵۶۱۲؛ حکیم ۳۱۶/۶؛ درویش شیخیه ۴؛ کتابخانه حسینی زنجان ۴۳/۱؛ مکتبه خوئی ۲۹۹/۱؛ کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) ۱۰۴/۲/۳ (شماره قدیم ۳۲۳۰)؛ بحرالعلوم ۸۸/۱.

۲-۱-۲- کاتب نسخه‌ها:

کاتب چهار نسخه، نامشخص است؛ اما کاتب سه نسخه دیگر، از این قرار هستند: سید عبدالرزاق مقرر؛ شیر محمد همدانی؛ محمد صادق بحرالعلوم؛

۲-۱-۳- تاریخ کتابت نسخه‌ها:

مرعشی ۱۵۶۱۲ به تاریخ ۱۰۸۱ق؛ حکیم ۳۱۶/۶ به تاریخ ۱۰۸۷؛ درویش شیخیه ۴ به تاریخ ۱۱۰۹ق؛ کتابخانه حسینی زنجان ۴۳/۱ به تاریخ ۱۳۱۷ق؛ مکتبه خوئی ۲۹۹/۱ به تاریخ ۱۳۵۳ق؛ کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) ۱۰۴/۲/۳ (شماره قدیم ۳۲۳۰) به تاریخ ۱۳۵۳ق؛ بحرالعلوم ۸۸/۱ به تاریخ ۱۳۵۹ق.

۲-۱-۴- محل کتابت نسخه‌ها:

سه نسخه، محل کتابتشان مشخص نیست؛ سه نسخه نیز در نجف کتابت شده‌اند؛ و یک نسخه نیز در کوفه.

۲-۱-۵- آغاز نسخه‌ها:

جز نسخه اولیه (مرعشی ۱۰۸۱ق) که با این سند آغاز شده:

حدثنا بن أبي جيد عن محمد بن الحسن بن احمد بن الوليد و محمد

بن أبي القسم الملقب بماجيلويه عن محمد بن علي الصيرفي عن

حماد بن عیسی عن ابان بن ابی العباس [عیاش] عن سلیم بن قیس
الهلالی قال قال الشیخ ابوجعفر...

بقیه نسخه‌ها اضافاتی بر شروع بالا دارند (که توضیح مفصل آن در نسخه‌های خطی
کتاب‌های منسوب به سلیم داده شده است)؛ و این گونه آغاز شده‌اند:

بسم الله الرحمن الرحيم رب زدني علماً أخبرني الرئيس العفيف
أبوالتقى هبة الله بن نما بن علي بن حمدون رضي الله عنه قراه عليه
بدان بحلة الجامعين في جمدي الأولى سنة خمس و ستين
وخمسمائة قال حدثني ...

۲-۱-۶- انجام نسخه‌ها:

... فلم تقدروا عليه فقتلتم ابنته بالأمس ثم تريدون اليوم أن تقتلوا اخاه و ابن عمه و
وصييه و أباً ولده كذبتهم و رب الكعبه ما كنتم تعلمون الى قتله حتى تخوف الناس أن تقع
عظيمة

۲-۱-۷- سند ابتدایی نسخه‌ها:

در تمامی نسخه‌ها، دو سند متفاوت از تمامی نسخه‌های خطی پیش از این آمده
است. یکی سند طریق طوسی در کتاب الفهرست است؛ و دیگری سندی که در جای
دیگری نیافتیم؛ که از این قرار هستند:

الف - حدثنا بن أبي جید عن محمد بن الحسن بن أحمد بن الوليد و محمد بن أبي
القاسم الملقب بماجيلويه عن محمد بن علي السيرفي عن حماد بن عيسى عن ابان بن أبي
عباس [عیاش]^۱ عن سلیم بن قیس الهلالی

ب - قال الشيخ ابوجعفر وأخبرنا أبو عبد الله الحسين بن عبيد الله الغضائري قال
أخبرنا أبو محمد هرون بن موسى بن أحمد التلعكبري رحمه الله قال أخبرنا علي بن همام
ابن سهيل قال أخبرنا عبد الله بن جعفر الحميري عن يعقوب بن يزيد و محمد بن الحسين

۱. در اسناد نسخه‌های دیگر، ابان بن ابی عیاش است.

ابن أبي الخطّاب و أحمد بن محمّد بن عيسى عن محمّد بن أبي عمير عن عمر بن أذينة عن
 أبان ابن أبي عيَّاش عن سليم بن قيس الهلالي.

قال عمر بن أذينة دعاني ابن أبي عيَّاش فقال ...

البتة در نسخه بحار الانوار، اسناد ابتدایی کتاب سلیم اینگونه نقل شده است^۱:
 ولنذكر ما وجدناه في مفتتح كتاب سليم بن قيس وهو هذا: (و همانند اسناد نسخه حر، نقل
 شده است)

- این سند روایت کتاب منسوب به سلیم، تا پیش از علامه مجلسی (یا با کمی
 اغماض، دوران مجلسی) در نسخه‌ها وجود نداشته است^۲؛ و توسط مجلسی (یا شخص
 هم‌عصر وی) نگارش شده است، و پس از آن به ابتدای برخی از نسخه‌های سلیم، سرایت
 نموده است.

این سند روایت، که به شیخ طوسی منجر می‌شود، ساختگی است؛ یعنی شیخ
 طوسی کتاب‌های سلیم که اکنون موجود هستند را ندیده است.^۳

- در نسخه مادر همه نسخه‌های گروه الف، یعنی نسخه مقابله شده علامه که در
 کتابخانه مرعشی (شماره ۱۵۶۱۲) وجود دارد؛ فقط اسنادی که در بالا ذکر شد وجود دارد؛
 اما از نسخه شیخ حر عاملی به بعد، عبارات زیر نسبت به نسخه مقابله شده مجلسی اضافه
 دارد:

أخبرني الرئيس العفيف أبوالتقي هبة الله بن نما بن علي بن حمدون
 رضی الله عنه قراه عليه بدان بحلة الجامعين في جمدي الأولى سنة
 خمس وستين وخمسماية قال حدّثني الشيخ الأمين العالم

۱. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، دارالاحیاء التراث، ج ۱، ص ۷۷.

۲. نسخه خطی حر عاملی نیز، از روی نسخه علامه نسخه‌برداری و اسناد اضافی آن نسبت به نسخه مرعشی (شماره
 ۱۵۶۱۲) احتمالاً از بحار الانوار یا از طریق علامه مجلسی اضافه و تنظیم شده است.

۳. برای اطلاع بیشتر، به مقاله زیر رجوع کنید: استادی، کاظم، نقد و بررسی اسناد شیخ طوسی بر یک مدل از
 نسخه‌های خطی کتاب سلیم بن قیس.

أبو عبد الله الحسين بن أحمد بن طحّال المقدادی المجاور قراءة عليه بمشهد مولانا أمير المؤمنين صلوات الله عليه سنة عشرين وخمسماية قال حدّثنا الشيخ المفيد أبو عليّ الحسين بن محمّد الطوسيّ رضی الله عنه في رجب سنة نستعين وأربعماية وأخبرني الشيخ الفقيه أبو عبد الله الحسن بن هبة الله بن رطبة عن الشيخ المفيد أبي عليّ عن والده فيما سمعته يقرأ عليه بمشهد مولانا السبط الشهيد أبي عبد الله الحسين بن عليّ صلوات الله عليه في المحرم سنة ستين وخمسماية.

وأخبرني الشيخ المقرئ أبو عبد الله محمّد بن الكال عن الشريف الجليل نظام الشرف أبي الحسن القريني عن ابن شهريار الخازن عن الشيخ أبي جعفر الطوسيّ وأخبرني الشيخ الفقيه أبو عبد الله محمّد بن عليّ بن شهر آشوب قراءة عليه بحلّة الجامعين في شهور سنة سبع وستين وخمسماية عن جدّه شهر آشوب عن الشيخ السعيد أبي جعفر محمد بن الحسن الطوسي رضی الله عنه قال ...

(برای اطلاع از وضعیت اسناد تمامی مدل‌ها به جدول اسناد در مقالات قبلی مراجعه بفرمایید).

۲-۱-۸- راویان ابتدای هر حدیث در نسخه‌ها:

ندارند؛ یعنی بر خلاف مدل‌های دیگر نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم (جدای از یک مدل بی‌سند) مدل ۷ یعنی گروه الف، راویان ابتدای هر حدیث یا برخی از احادیث را در نسخه‌نویسی و طراحی جدید خود، نوشته‌اند.

۲-۱-۹- داستان آغازین نسخه‌ها و راوی داستان آنها:

همه نسخه‌ها، داستان آغازین (که شرح حال انتقال کتاب منسوب به سلیم از ابان بن ابی عیاش می‌باشد) را دارند.

برخی نسخه‌ها، مثلاً قدیمی‌ترین نسخه کتاب منسوب به سلیم، فقط یک راوی داستان دارد؛ که «معمر بن راشد» است. اما نسخه‌های بعدی و متأخر، دو راوی داستان آغازین دارند؛ یعنی جدای از معمر بن راشد (متوفی ۱۵۳ق) در ابتدای داستان، عمر بن اذینه (زنده ۱۳۸) نیز در انتهایشان آمده است:

... الا من عصم الله منا اهل البيت قال عمر بن اذینه ثم دفع الی ابان
کتب سلیمان ابن قیس الهلالی فلم یلبث ابان بعد ذلک الا شهرین
حتی مات فهذه نسخة کتاب سلیم بن قیس العامری ثم الهلالی
دفعه الی ابان بن ابی عیاش و قراه ...

به عبارت دیگر، به خاطر دستکاری شدن و جعلی بودن اسناد این نسخه‌ها، راوی داستان، دوگانه و متناقض شده است.

اما در طراحی جدید کتاب سلیم، یعنی نسخه‌های مدل ۷ از گروه الف، که از دوره مجلسی آغاز شده و اکنون درصد معرفی آنها هستیم، راوی داستان آغازین، فقط یک نفر است و «معمر بن راشد» از داستان حذف شده است؛ و تنها عمر بن اذینه به عنوان روای داستان انتقال کتاب سلیم از سلیم به ابان بن ابی عیاش و از ابان به عمر بن اذینه، ذکر گشته است.

۱-۱-۱۰- تعداد احادیث موجود در نسخه‌ها و حدیث اول و آخر آنها:

چهل و هشت حدیثی با احادیث اضافه نسبت به قبل و چینش و ترتیب خاص نسبت به نسخه‌های مدل‌های دیگر..

حدیث ۱ مطابق نسخه چاپی آقای انصاری؛ که عبارت است از:

سمعت سلمان الفارسی يقول كنت جالسا بين يدي رسول الله صلى الله عليه وآله
في مرضه الذي قبض فيه فدخلت فاطمة عليها السلام فلما رأته ما برسول الله صلى الله
عليه وآله من الضعف خنقتها العبرة حتى جرت دموعها على خديها فقال رسول الله صلى
الله عليه وآله يا بنية ما يبكيك قالت يا رسول الله أخشى على نفسي وولدي الضيعة من
بعدك...

با تفاوت‌هایی مطابق با حدیث ۴۸ چاپ انصاری است؛ که عبارت است از:

أبان بن أبي عياش عن سليمان بن قيس قال كنت عند عبد الله بن عباس في بيته ومعنا جماعة من شيعة علي عليه السلام فحدثنا فكان فيما حدثنا أن قال يا إخواني توفي رسول الله ص يوم توفي فلم يوضع في حفرته حتى نكث الناس وارتدوا وأجمعوا على الخلاف واشتغل علي بن أبي طالب عليه السلام برسول الله ص حتى فرغ من غسله وتكفينه وتحنيطه ووضعته في حفرته ثم أقبل على تأليف القرآن وشغل عنهم بوصية رسول الله ص ولم يكن همته الملك لما كان رسول الله ص أخبره عن القوم... وجاء الزبير والعباس وأبو ذر والمقداد وبنو هاشم...^۱ فصرخن وقلن يا أعداء الله ما أسرع ما أبديتم العداوة لرسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وأهل بيته عليهم السلم لطلال ما أردتم هذا من رسول الله صلى الله عليه وآله فلم تقدروا عليه فقتلتهم ابنته بالأمس ثم تريدون اليوم أن تقتلوا أخاه وابن عمه ووصيه وأبا ولده كذبتهم ورب الكعبة ما كنتم تصلون إلى قتله حتى تخوف الناس أن تقع فتنة عظيمة.

۲-۱۱- ترتیب احادیث نسخه‌ها:

این نسخه‌ها، اولین نسخه‌ای هستند که ترتیب جدیدی نسبت به تمامی نسخه‌های قبل پیدا نموده است؛ و نسخه‌های چاپی کتاب‌های منسوب به سلیم (با کمی تفاوت در متن) نیز، از این ترتیب استفاده نموده‌اند: ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸.

^۱ این کلمات در حاشیه نسخه مقابله شده علامه مجلسی، توسط علامه مجلسی یا دیگری اضافه شده است: «واخترطوا السيوف وقالوا والله لا تنتهون حتى يتكلم ويفعل واختلف الناس وماجوا واضطربوا وخرج نسوة بني هاشم»

۲-۱-۱۲- تفاوت با نسخه‌های مدل‌های مشابه:

کمی تفاوت دارند. در برخی کلمات، و نیز تعداد محدودی در مقدار سطور

احادیث.

۲-۲- جدول تطبیقی نسخه‌ها در این مدل

برای توجه بیشتر به تفاوت و ترتیب احادیث؛ جدول تطبیقی نسخه‌ها با توجه به

چاپ محمد باقر انصاری (به همراه ارائه تفاوت جزئیات احادیث، از نظر ناقصی و ترتیب

احادیث) ارائه می‌گردد.

اختلاف تعداد و شماره احادیث مدل ۸ از گروه الف، منسوب به شیخ طوسی (انجام: تقع قننه عظیمه)

۱۴۱۵ق چاپ محمد باقر انصاری	۱۳۵۹ق مکتبه صادق بحر العلوم ۸۸/۱	۱۱۰۹ق کتابخانه شیخیه کرمان ۴ در ۰۲۷۰	۱۰۸۷ق حکیم (حرعاملی) ۳۱۶/۶	۱۰۸۱ق مرعشی نجفی (مجلسی) ۱۵۶۱۲
۱	۱	۱	۱	۱
۲	۲	۲	۲	۲
۳	۳	۳	۳	۳
۴	۴	۴	۴	۴
۵	۵	۵	۵	۵
۶	۶	۶	۶	۶
۷	۷	۷ (سطر از آخر ناقص)	۷ (سطر از آخر ناقص)	۷
۸	۸	۸ (سطر از آخر ناقص)	۸ (سطر از آخر ناقص)	۸ (سطر از آخر ناقص)
۹	۹	۹ (فقط ۲ سطر آخر را دارد)	۹ (فقط ۲ سطر آخر را دارد)	۹ (فقط ۲ سطر آخر را دارد)
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳ (اشعار این غلاب را ندارد)	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵ (سطر از آخر ناقص)	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱
۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲
۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳
۳۴	۳۴	۳۴	۳۴	۳۴
۳۵	۳۵	۳۵	۳۵	۳۵
۳۶	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶
۳۷	۳۷	۳۷ (سطر از آخر ناقص)	۳۷ (سطر از آخر ناقص)	۳۷
۳۸	۳۸	۳۸ (سطر از آخر ناقص)	۳۸ (سطر از آخر ناقص)	۳۸
۳۹	۳۹	۳۹ (سطر از آخر ناقص)	۳۹ (سطر از آخر ناقص)	۳۹
۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰
۴۱	۴۱	۴۱ (سطر از آخر ناقص)	۴۱ (سطر از آخر ناقص)	۴۱
۴۲	۴۲	۴۲ (سطر از آخر ناقص)	۴۲ (سطر از آخر ناقص)	۴۲ (سطر از آخر ناقص)
۴۳	۴۳	۴۳	۴۳	۴۳
۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴
۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶
۴۷	۴۷	۴۷	۴۷	۴۷
۴۸	۴۸	۴۸	۴۸	۴۸
و ...	=	=	=	=
جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث
۲۹ + ۲۲ + ۴۸	۴۸	۴۸	۴۸	۴۸

۲-۳- ملاحظات خاص در این مدل

- ۱- قدیمی‌ترین نسخه از این مدل، نسخه مرعشی (۱۵۶۱۲) به تاریخ ۱۰۸۱ ق می‌باشد. (که توضیحات مفصل آن در آینده خواهد آمد) این نسخه ۴۸ حدیثی است و با کمی تفاوت در متن، مطابق با متن نسخه چاپی موجود آقای انصاری) می‌باشد.
- ۲- نسخه حر عاملی (کتابخانه حکیم ۳۱۶/۶) به تاریخ ۱۰۸۷ ق، و نیز نسخه کتابخانه شیخیه به تاریخ ۱۱۰۹ ق، و کتابخانه آیت الله خویی (۲۹۹/۱) به تاریخ ۱۳۵۳ ق و نسخه بحرالعلوم (۸۸/۱) با تاریخ ۱۳۵۹ ق با کمی تفاوت در جزئیات همانند نسخه قدیمی مجلسی (مرعشی ۱۵۶۱۲) می‌باشند؛ هر چند که برخی احادیث (حدود ۸ حدیث) در نسخه بحرالعلوم، اضافاتی پیدا نموده‌اند؛ و چاپ نجف و چاپ‌های بعدی و نیز چاپ انصاری^۱، مطابق با نسخه ۴۸ حدیثی بحر العلوم است.
- ۳- نسخه قدیمی مجلسی و حر عاملی، مغلوپ می‌باشند؛ با اینکه توسط علامه مجلسی و دیگری توسط حر عاملی، مقابله نیز شده‌اند.
- ۵- قابل توجه است که احادیث ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷ در هیچ نسخه خطی موجود از مدل‌های چندگانه کتاب‌های منسوب به سلیم وجود ندارد. به این معنی که اولین بار، این ۵ حدیث، از قرن ۱۱ قمری و در دوره مجلسی به کتاب‌های سلیم راه یافته است.
- ۶- قابل توجه است که اسناد ابتدایی کتاب سلیم منسوب به شیخ طوسی تا قبل از دوره مجلسی، در هیچ نسخه خطی وجود ندارد؛ و از دوره مجلسی و نسخه‌های ۱۰۸۱ ق و ۱۰۸۷ ق به چند نسخه متأخر دیگر راه یافته و در چاپ نسخه‌های کتاب سلیم رایج شده است. به عبارت دیگر، اسناد محمد بن صبیح از نسخه‌های خطی آنها حذف، و اسناد جدید که منسوب به میرزا محمد استرآبادی است، در نسخه سلیم ثبت شده است.

۱. البته چاپ انصاری، ۲۲ حدیث از نسخه مدل دیگر و نیز ۲۱ حدیث از کتب حدیثی دیگر به متن چاپ خود افزوده است و کتابش، ۹۱ حدیث دارد؛ که بعداً و در چاپ‌های جدید به ۹۹ روایت افزایش یافت.

۲-۴- قدیمی ترین نسخه از این مدل

محل نگهداری: قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی. کد دستیابی به کتاب: ۱۵۶۱۲.
مؤلف درج شده: ابوصادق سلیم بن قیس هلالی عامری کوفی. کاتب نسخه: نامشخص.
تاریخ کتابت نسخه: رمضان ۱۰۸۱ق. ^۱ محل کتابت: کوفه (مسجد کوفه).

آغاز نسخه: حدثنا بن أبي جيد عن محمد بن الحسن بن احمد بن الوليد و محمد بن أبي القسم الملقب بماجيلويه عن محمد بن علي الصيرفي عن حماد بن عيسى عن ابان بن ابي العباس [عياش]^۲ عن سليمان بن قيس الهلالي قال قال الشيخ ابو جعفر...
انجام نسخه: ... ابن عمه و وصيه و ابا ولده كذبتهم و رب الكعبة ما كنتم تعملون الي قتله حتي تخوف الناس أن تقع فتنة عظيمة، تم الكتاب و الحمد لله رب العالمين في مسجد الكوفة (تاريخ کتابت)

مشخصات ظاهری نسخه:

خط: نسخ، کاتب: بدون کاتب؛ کاغذ: شرقی، جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی مجدول با ترنج و سرترنج، عطف: تیماج مشکی ۱۳*۱۹، تعداد صفحات: ۱۲۶ برگ، ۱۶ سطر، اندازه: ۷*۱۵سم. افتادگیها: آغاز؛ عنوانها و نشانیها: نانوشته.

ویژگی‌های نسخه:

- در انتهای متن کتاب، حجت الاسلام و المسلمین مرعشی نوشته‌اند: باسمه تعالی.
چند سطر دست چپ، خط مبارک مرحوم علامه مولی محمد باقر مجلسی صاحب بحار است. این نسخه را ایشان تصحیح نموده است. قم - سید محمود مرعشی نجفی.
- نسخه‌نویس کتابخانه، نوشته‌اند: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه به خط شریف علامه مجلسی تصحیح و با عبارت: «بسم الله الرحمن الرحيم، لقد قوبل مع نسخة

۱. ترقیمة: «تم الكتاب و الحمد لله رب العالمين في مسجد الكوفة في شهر رمضان واحد و ثمانين بعد الألف.

۲. نقطه‌ها نونویس است.

مصححة سقیمة قديمة، فصح و طابق ما انتسخ منه و الحمد لله وحده و صلي الله على محمد و أهل بيته الطاهرين و لعنة الله على أعدائهم أجمعين»
- مقابله گردیده، برخی نسخه بدلها با نشان «ل» در حواشی نگاشته شده است. نسخه اندکی رطوبت دیده است.

منبع: ملاحظه حضوری و فهرست کتابخانه آیت الله مرعشی: ف: ۳۹-۵۵۶.
نکات و توضیحات:

۱- صفحه اول نسخه (که شامل اسناد متفاوت با نسخه‌های متعدد کتاب‌های سلیم است)، نونویس است. به عبارت دیگر صفحه اول یعنی اسناد نسخه، از لحاظ خطاطی، نوع جوهر، نوک قلم و فرم نگارش کلماتش با متن اصلی نسخه متفاوت است. بنابراین، احتمالاً نسخه بدون اسناد بوده یا نویسنده تشخیص داده است که اسناد طریق حسن بن ابی یعقوب دینوری یا مثل آن، کامل و معتبر نیستند؛ بنابراین خودش از اسناد احادیث متفرقه سلیم بن قیس در کتب دیگر حدیثی شیعه، به اول این نسخه اضافه نموده است؛ تا نسخه را معتبر جلوه دهد.

۲- برخی از جاهای متن و نیز جاافتادگی‌ها، با خط کمی متفاوت و جوهر کمی متفاوت از متن اصلی، پر شده‌اند.

۳- برخی مواضع کوچک و یا حتی تا یک برگ، سفیدی در متن وجود دارد. مثلاً برگ ۸ سمت راست؛ از حدیث سوم، سفید است: ... فقال العباس تربت أیدیکم منها إلی آخر الدهر. أما إني قد أمرتکم فعصیتمونی و کنت ... (صفحه سفید است) بعدش ... فکمشت أكابد ما فی نفسي ...

۴- در برخی مواضع کتاب، مثلاً اواخر، راوی دوم حدیث، «ابان بن ابی عباس» نوشته شده است؛ که البته این حالت در نسخه‌های خطی دیگر منسوب به سلیم نیز دیده می‌شود.

۵- برخی کلمات و عبارات، با تحقیق چاپ جدید آقای انصاری تطبیق ندارد؛ یعنی لازم است این موارد به چاپ کتاب افزوده شوند.

۲-۵- داستان شکل‌گیری مدل هفتم (گروه الف)

به عنوان جمع‌بندی این مدل خاص از نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، مناسب است داستان فرضی شکل‌گیری این مدل تبیین شود. به نظر می‌رسد که این مدل، نسخه خطی قبلی ندارد؛ به عبارت روشن‌تر، این نسخه سلیم، ابداعی است؛ و توسط شخص علامه مجلسی یا به دستور او یا حداقل در دوران وی ابداع شده است. و داستان شکل‌گیری از این قرار است که:

پنج گروه از نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم (یعنی دو مدل گروه ج و سه مدل گروه ب) در اختیار علامه مجلسی یا مشابه وی قرار گرفته است^۱؛ ایشان ملاحظه نموده‌اند که:

- ۱- وضعیت نسخه‌ها درهم است و مناسب نیست.
- ۲- ترتیب احادیث مناسب نیست و برخی احادیث تکراری هستند.
- ۳- برخی احادیث سلیم در برخی نسخه‌ها وجود ندارد؛ و شماری از احادیث، در برخی نسخه‌های دیگر موجود نیست.
- ۴- متن احادیث نیز مختلف هستند؛ عباراتی نیز قابل استفاده از منابع دیگر وجود دارند که می‌توان به متن احادیث اضافه نمود و آنها را کامل کرد.
- ۵- برخی نسخه‌ها اسناد متفاوت دارند؛ و برخی نیز اسناد ندارند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. به عنوان نمونه، نگاه کنید نسخه کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران، به شماره [۲۹ - د] - ۵۲۹۲۲. در صفحه اول آن آمده است که محمد باقر بن محمد تقی مجلسی، از درآمد گرمابه نقش جهان سپاهان وقف سلطان سلیمان، نسخه را در ربیع الاول ۱۱۰۷ وقف کرده است. این مدل، از نوع مدل گروه ج از مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم است.

اختلاف اجمالی تعداد و ترتیب احادیث نمونه مدل های مختلف نسخه های قبلی و ساختگی جدید

۱۰۸۱ق	۱۲۸۲ق	۹۱۸ق	۱۰۵۹ق	۱۰۳۶ق	۱۰۳۶ق
مرعشی (مجلس) ۱۵۶۱۲	دانشگاه تهران ۶۸۰۸	مرعشی ۱۳۲۵۲/۱	رضوی ۳۷۶۳۳	مجلس ۱۵۶۳۸	مجلس ۱۵۶۳۸
۱	۱	۱	۱	۷ (ص از ابتدا ناقص)	۱۲
۲	۴	۴	۴	۲۷	۲۴
۳	۶	۶ (۴ سطر از آخر ناقص)	۶	۴۹	۶۸
۴	۵۸ (۹ سطر از ابتدا ناقص)	۵۸ (۹ سطر از ابتدا ناقص)	۷	۳۸ (در وسط متفاوت)	۶۹
۵	۴۲ (۸ سطر از آخر ناقص)	۴۲ (۸ سطر از آخر ناقص)	۸	۱۱	۲۶ (ص ۴ از آخر ناقص)
۶	۷	۱۰ (۶ سطر از آخر ناقص)	۱۰	۱۶	۲۵ (ص ۴ از آخر ناقص)
۷	۹	۷	۱۱	۵۰	۷۰
۸ (۹ سطر از آخر ناقص)	۸	۹	۱۲	۵۱	
۹ (فقط ۲ سطر آخر را دارد)	۱۰ (۸ سطر از آخر ناقص)	۸ (۱۵ سطر از ابتدا ناقص)	۱۳ (اشعار ناقص)	۶	
۱۰	۱۱ (۴ سطر آخر در حاشیه)	۱۱ (۴ سطر از آخر ناقص)	۱۴	۵۲	
۱۱	۱۲	۱۲	۱۵ (۳ سطر آخر متفاوت)	۵۳	
۱۲	۱۳	۱۳ (آیات این غلاب را ندارد)	۲۳	۵۴	
۱۳	۱۴	۱۴	۲۴	۵۵	
۱۴	۱۵	۱۵ (۶ سطر از آخر ناقص)	۲۵	۵۶	
۱۵	۱۶	۱۶ (۲ سطر از آخر ناقص)	۲۶ (ص ۴ از آخر ناقص)	۵۷	
۱۶	۱۷	۱۷	۱۹	۲۸	
۱۷	۱۸	۱۸ (ابتدای حدیث متفاوت)	۲۰	۵۸ (فقط ۳ خط اول دارد)	
۱۸	۱۹	۱۹	۱۶	۵۹	
۱۹	۲۰	۲۰ (۳ سطر از آخر ناقص)	۱۷ (۷ سطر از آخر ناقص)	۶۰	
۲۰	۲۱ (۸ سطر آخر در حاشیه)	۲۱ (۸ سطر از آخر ناقص)	۱۸	۵۸	
۲۱	۲۴	۲۴	۳۳	۶۱	
۲۲	۲۲	۲۲	۳۴	۶۲	
۲۳	۲۳	۲۳		۶۳	
۲۴	۲۵ (۳ سطر از آخر ناقص)	۲۵		۳۰	
۲۵	۲۶	۲۶		۶۴	
۲۶	۲۷	۲۷		۳۱	
۲۷	۲۸	۲۸		۶۵	
۲۸	۲۹	۲۹		۳۷	
۲۹	۳۰	۳۰		۶۶	
۳۰	۳۱	۳۱		۳۳	
۳۱	۳۲	۳۲		۶۷	
۳۲	۳۳	۳۳		۲۳	
۳۳	۳۴	۳۴		۴۲	
۳۴	۳۵	۳۵			
۳۵	۳ (ابتدای حدیث متفاوت)	۳ (ابتدای حدیث متفاوت)			
۳۶	۴۸ (۵ سطر ابتدا در حاشیه)	۴۸ (۵ سطر از ابتدا ناقص)			
۳۷	۳۷	۳۷ (۳ سطر از آخر ناقص)			
۳۸	۳۸ (۱۴ سطر از آخر ناقص)	۳۸ (۱۴ سطر از آخر ناقص)			
۳۹	۳۹	۳۹			
۴۰	۴۰	۴۰			
۴۱	۳۶	۳۶			
۴۲ (۸ سطر از آخر ناقص)	۴۸ (فقط ۳ سطر اول، سطر آخر شبیه است)	۴۸ (فقط ۳ سطر اول، سطر آخر شبیه است)			
۴۳	۴۱	۴۱			
۴۴	۴۳				
۴۵	۴۴				
۴۶	۴۵				
۴۷	۴۶				
۴۸	۴۷				
جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث
۴۸	۴۸	۴۱	۲۲	۳۲	۷

ظاهراً علامه مجلسی یا مشابه وی، به این نتیجه می‌رسد که خوب است یک نسخه کامل‌تر با ساختار و ترتیب احادیث بهتر، ایجاد گردد؛ بنابراین به خطاط دستور می‌دهند که بر دفترچه‌ای شروع به نگارش احادیث نمایند؛ و هر حدیثی را در جایی مشخص و علامت‌گذاری نموده‌اند تا خطاط بنویسد.

چون خطاط، نسخه‌ای الگو و مادر در اختیار نداشته، نگارش احادیث را علی‌الحساب آغاز نموده و برخی مواقع یا صفحات کتابچه را نگارش کرده و منتظر دستور نگارش بقیه متن پیشنهادی علامه بوده است؛ به همین دلیل، برخی مواضع کتابچه، یا بهتر بگوییم نسخه خطی جدید، سفید مانده است.

بنابراین، پس از پایان نگارش نسخه جدید با ساختار جدید، چون اسناد قبلی نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم اشکالات متعددی سندی داشت^۱ و بیشتر نسخه‌ها نیز سند نداشته‌اند^۲؛ اسناد جدیدی از طرق طوسی بر نسخه جدید، افزوده شده است.

۳- مدل هشتم (گروه درهم)

پنجمین گروه؛ که از آن با عنوان «گروه درهم» نام بردیم، فعلاً فقط شامل یک مدل است و آن مدل ۸ و آخرین مدل از مدل‌های هشتگانه کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس می‌باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. اسناد حسن دینوری و محمد بن صبیح مشکلات متعددی دارند؛ مثلاً: ۱- عدم هماهنگی اسناد ابتدایی و داخلی نسخه‌های خطی. ۲- ارسال صغیر و طویل ابتدای اسناد. ۳- جابجایی راویان و نیز اشتباه درج در برخی نسخه‌ها. ۴- مجهول و ضعیف بودن برخی راویان اسناد قبلی.

۲. اکنون حدود ۶۴ نسخه خطی از مدل‌های گوناگون کتاب‌های سلیم وجود دارد؛ از این تعداد نسخه، ۳۰ نسخه یا به عبارت دیگر ۳۰ مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم، سند ندارند. اگر هم نسخه‌های فیزیکی شامل دو مدل را، یک نسخه حساب کنیم، حداقل ۱۵ نسخه از ۴۹ نسخه فیزیکی کتاب‌های منسوب به سلیم، بدون هیچ‌گونه سندی هستند؛ چه در ابتدای نسخه و چه در ابتدای متن احادیث نسخه. (برای اطلاع بیشتر و دقیق‌تر، نگاه کنید: استادی، کاظم، نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، قم، ۱۳۹۹ ش.)

این مدل در چاپ سه جلدی عربی که در سال ۱۳۷۳ شمسی منتشر شد، ۹۱ حدیث داشت؛ اما در چاپ جدید دیگر آن که با ترجمه اسرار آل محمد منتشر گشت؛ به ۹۹ حدیث ارتقاء یافت.

مدل ۹۹ حدیثی (۴۸ + ۲۲ + ۲۹)، با اسناد منسوب به شیخ طوسی، بعلاوه اسناد مدل‌های قبلی (یعنی سند حسن دینوری و سند محمد بن صبیح) می‌باشد. بنابراین، این مدل نسخه ویژه، توسط جناب آقای محمد باقر انصاری و در دهه‌های معاصر (حدود ۱۴۱۳ق) طراحی و ایجاد شده است؛ و از آنجایی که فرض شده این تنظیم جدید، نسخه دست‌نویس هم دارد؛ به عنوان نوع ۸ از نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، گزارش می‌گردد.

۳-۱- مشخصات کلی نسخه این مدل

از نسخه دست‌نویس نسخه کتاب، اطلاعی در دست نیست^۱. این مدل در چاپ اول سه جلدی (۱۴۱۵ق)^۲، از حدیث یکم آغاز و به حدیث ۹۱ ختم می‌گردد؛ (یعنی ۴۸ + ۲۲ + ۲۱)؛ و در چاپ یک جلدی عربی (۱۴۲۰ق)^۳، از حدیث ۱ آغاز و با ذکر این جمله «المستدرک من أحادیث سلیم؛ نذكر في هذا الفصل ۲۸ حدیثا رویت فی الموسوعات الحدیثية نقلًا عن سلیم بن قیس، وتعطي القرائن أنها كانت جزء من کتابه» به حدیث ۹۸ ختم می‌شود (یعنی ۴۸ + ۲۲ + ۲۸).

۱. در دهه‌های معاصر که صنعت حروفچینی رایج شده است؛ گاهی مؤلفین کتاب را به صورت یک‌جا و دست‌نویس، می‌نویسند؛ و گاهی به صورت جزء جزء نوشته و حروفچین آن را تدوین و یکجا می‌کند؛ به عبارت دیگر، نسخه واحدی از کتاب، وجود خارجی ندارد.

۲. انصاری زنجانی، محمد باقر، کتاب سلیم بن قیس الهلالی، نشر الهادی، قم، ۱۴۱۵ق.

۳. انصاری زنجانی، محمد باقر، کتاب سلیم بن قیس الهلالی، نشر الهادی، قم، ۱۳۷۸ش - ۱۴۲۰ق.

اما در چاپ ترجمه کتاب با نام اسرار آل محمد(ص)^۱، از حدیث یک تا ۷۰، و در نهایت به ۲۹ حدیث مستدرک ختم می‌شود (یعنی ۴۸ + ۲۲ + ۲۹). ترتیب احادیث‌اش در جدول مربوطه صفحات بعدی آمده است. برخی از مشخصات نسخه عبارتند از:

۳-۱-۱- کد دستیابی به نسخه:

همانطور که اشاره شد، این مدل، چاپ شده است و در تیراژ ۲۰۰۰ نسخه در کتابخانه‌های مختلف قرار گرفته است. بنابراین در هر کتابخانه با کد مخصوص به خود طبقه‌بندی شده؛ و برای دستیابی به آن لازم است فقط نام کتاب با عنوان «کتاب سلیم بن قیس الهلالی» ارائه گردد.

۳-۱-۲- کاتب نسخه:

کاتب نسخه دستنویس، محمد باقر انصاری زنجانی است؛ و ناشر نسخه چاپی سه جلدی و تنظیم یک جلدی آن، نشر الهادی قم است؛ و ترجمه یک جلدی آن با نام اسرار آل محمد نشر دلیل ما می‌باشد.

۳-۱-۳- تاریخ کتابت نسخه:

در انتهای مقدمه جلد اول کتاب آمده است:

و کتب محمد باقر الانصاری الزنجانی الخوئینی بقم المشرفة فی یوم
عید الغدیر المبارک من سنة ۱۴۱۳ الجریة.

این کتاب سه جلدی در تاریخ ۱۴۱۵ قمری مطابق با ۱۳۷۳ شمسی برای اولین بار منتشر شده است.

۱. انصاری زنجانی، اسماعیل، اسرار آل محمد(ص)، دلیل ما، قم، ۱۳۸۰ ش. مترجم، یعنی جناب آقای اسماعیل انصاری، پدر مؤلف کتاب سه جلدی سلیم است.

۳-۱-۴- محل کتابت نسخه:

چون تدوین کتاب، سالها به طول انجامیده، دقیقاً مشخص نیست که همه متن کتاب در یک مکان یا شهر نوشته شده یا در مکان‌های مختلف؛ ولی خاتمه کتاب در شهر قم رخ داده است.

۳-۱-۵- آغاز نسخه:

کتاب سلیم بن قیس الهلالی. التابعی الكبير من اصحاب امیرالمؤمنین و المامین الحسینین و الامام زین العابدین و الامام الباقر علیهم السلام. المتوفی سنة ۷۶ق. کتاب حدیثی تاریخی يعتبر اول مصنف وصل الینا من القرن الاول. الشیخ محمد باقر الانصاری الزنجانی الخوینی ...

۳-۱-۶- انجام نسخه:

در چاپ سه جلدی، متن کتاب به فصل «الفهارس العامة» خاتمه یافته و با عنوان «دلیل الكتاب باللغة الانكليزية» تمام می‌گردد.

۳-۱-۷- سند ابتدایی نسخه:

سند ابتدای احادیث کتاب، همان سند منسوب به شیخ طوسی است که در مدل الف قبلاً گذشت؛ اما مؤلف کتاب تفصیلاتی نیز در اسناد کتاب پیش‌تر ذکر نموده است که عبارتند از:

إن لكتاب سليم ۲۲ سنداً موثقاً بها وذلك أن الأسانيد الموجودة في مفتتح نسخ الكتاب بنفسها تتضمن ۱۸ طريقاً ورواتها في جميع الطبقات من أعظم العلماء، بالإضافة إلى طرق أخرى سببها، وإليك تفاصيلها:

۱ إلى ۱۶ - وهي السند المذكور في عدد من نسخ الكتاب كنسخة الشيخ الحر ونسخة العلامة المجلسي، وهذا بيانه:

يتصل الأسانيد إلى الشيخ الطوسي بأربعة طرق هكذا:

الف. هبة الله عن المقدادي عن ابن الشيخ عن الشيخ الطوسي.

ب. الحسن بن هبة الله عن ابن الشيخ عن الشيخ الطوسي.

- ج. ابن الكال عن العريضي عن ابن شهر يار الخازن عن الشيخ الطوسي.
- د. ابن شهر آشوب عن جده عن الشيخ الطوسي.
- ويتصل الأسانيد من الشيخ الطوسي إلى سليم بأربعة طرق:
- الف. الشيخ عن ابن أبي جيد عن ابن الوليد، وماجيلويه عن الصيرفي عن أبان عن سليم.
- ب. الغضائري عن التلعكبري عن أبي علي بن همام عن الحميري عن يعقوب بن يزيد عن ابن أبي عمير عن ابن أذينة عن أبان عن سليم.
- ج. الغضائري عن التلعكبري عن أبي علي بن همام عن الحميري عن أحمد بن محمد بن عيسى عن ابن أبي عمير عن ابن أذينة عن أبان عن سليم.
- د. الغضائري عن التلعكبري عن أبي علي بن همام عن الحميري عن ابن أبي الخطاب عن ابن أبي عمير عن ابن أذينة عن أبان عن سليم.
- وعلى هذا فإذا ضربت عدد الأسانيد الأربعة المنتهية إلى الشيخ في عدد الأسانيد الأربعة المنتهية من الشيخ إلى سليم تحصل على ١٦ طريقاً كلها صحيحة معتبرة.
- ١٧ - السند المذكور في مفتتح عدد آخر من نسخ الكتاب كنسخة صاحب الروضات والمحدث النوري وهي أسانيد صحيحة ورجالها مقبول بين الفريقين وهذا نصه: (محمد بن صبيح بن رجاء عن عصمة بن أبي عصمة البخاري عن أحمد بن المنذر الصنعاني عن عبد الرزاق بن همام الصنعاني عن معمر بن راشد البصري عن أبان عن سليم). وقد ثبت توسط ابن أذينة بين معمر وأبان في محله.
- ١٨ - السند المذكور في مفتتح عدد آخر من نسخ الكتاب وهذا نصه: (الحسن بن أبي يعقوب الدينوري عن إبراهيم بن عمر اليماني عن عبد الرزاق بن همام الصنعاني عن أبيه عن أبان عن سليم).
- ١٩ - السند المذكور في الذريعة: (إبراهيم بن عمر اليماني عن عبد الرزاق عن معمر عن أبان عن سليم).
- ٢٠ و ٢١ - السند المذكور في فهرستي الشيخ والنجاشي، وهو يتضمن طريقين:

۱. ابن ابي جيد عن ابن الوليد عن ماجيلويه عن الصيرفي عن حماد وعثمان ابني عيسى عن اَبان عن سليم.

۲. ابن ابي جيد عن ابن الوليد عن ماجيلويه عن الصيرفي عن حماد عن ابراهيم بن عمر عن سليم.

۲۲ - السند المذكور في رجال الكشي: (محمد بن الحسن بن الحسن بن علي بن اسحاق بن ابراهيم بن عمر عن ابن اذينة عن اَبان عن سليم).

۳-۱-۸- راویان ابتدای هر حدیث در نسخه:

این مدل، همانند مدل گروه الف، اسناد داخلی همانند مدل های گروه ب ندارد.

۳-۱-۹- داستان آغازین نسخه و راوی آن:

داستان آغازین، همانند گروه الف است. راوی داستان نیز، همانند گروه الف است.

۳-۱-۱۰- تعداد احادیث موجود در نسخه:

۱-۹۱ حدیث؛ در چاپ اول سه جلدی (۱۴۱۵ق)، از حدیث یکم آغاز و به حدیث

۹۱ ختم می گردد؛ (یعنی ۴۸ + ۲۲ + ۲۱).

۲-۹۸ حدیث؛ در چاپ یک جلدی عربی (۱۴۲۰ق)، از حدیث ۱ آغاز و به حدیث

۹۸ ختم می شود (یعنی ۴۸ + ۲۲ + ۲۸).

۳-۹۹ حدیث؛ در چاپ ترجمه کتاب با نام اسرار آل محمد (۱۴۲۲ق)، از حدیث

یک تا ۷۰، و در نهایت به ۲۹ حدیث مستدرک ختم می شود (یعنی ۴۸ + ۲۲ + ۲۹).

حدیث اول در نسخه: همانند گروه الف است.

حدیث آخر نسخه، در چاپ سه جلدی عربی، حدیث ۹۱ است:

أبو محمد الفضل بن شاذان بن خليل في إثبات الرجعة: حدثنا الحسن بن علي بن

فضال وابن أبي نجران عن حماد بن عيسى عن عبد الله بن مسكان عن اَبان بن تغلب عن

سليم بن قيس الهلالي عن سلمان الفارسي، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله: ألا

أبشركم - أيها الناس - بالمهدي؟ قالوا: بلى. قال: فاعلموا أن الله تعالى يبعث في أمتي

سلطانا عادلا وإماما قاسطا يملأ الأرض قسطا وعدلا كما ملئت جورا وظلما. وهو التاسع من

ولد ولدي الحسين، اسمه اسمي وكنيته كنيتي. ألا ولا خير في الحياة بعده، ولا يكون انتهاء دولته إلا قبل القيامة بأربعين يوماً.

در چاپ یک جلدی عربی، حدیث ۹۸ است:

النعمان بن محمد التميمي المغربي في مناقب أمير المؤمنين عليه السلام عن سليم بن قيس الهلالي قال: قلت لأمير المؤمنين علي عليه السلام: إن أهل بيتي يقطعوني وأوصلهم، ويحرموني فأعطيهم، ويكلموني وأعفو عنهم، ويشتموني ولا أشتمهم. فقال أمير المؤمنين علي عليه السلام: عهدت الناس ورقاً لا شوك فيه، وهم اليوم شوك لا ورق فيه. فقلت: فكيف أصنع، يا أمير المؤمنين؟ قال: ولهم غرضك ليوم فقرك. شيعتنا ثلاثة أصناف: صنف يصلوننا، وصنف يصلون الناس، وصنف والوا ولينا وعادوا عدونا. أولئك الأولياء الأخيار الحكماء العلماء، وطوبى لهم وحسن مآب.

در چاپ یک جلدی ترجمه فارسی، حدیث ۹۹ است (که ما عربی حدیث را ذکر می‌کنیم):

عن سليم بن قيس، عن أم سلمة قالت: سمعت رسول الله (ص) في مرضة الذي قبض فيه يقول: ادعوا لي خليلي فقامت عائشة ودعت أبها، فلما دخل نظر إليه رسول الله وسكت. ثم قال: ادعوا لي حبيبي فقامت حفصة فدعت أبها، فلما دخل نظر إليه رسول الله وسكت. ثم قال: ادعوا لي حبيبي فقالت أم سلمة: قلت: ويحكم أستم تعلمون أن خليله ووصيه ووزيره وخليفته في أمته وخير من ينزله بعده ابن عمه وأبو سبطيه علي بن أبي طالب فدعي أمير المؤمنين مستعجلاً فجاء حتى دخل على النبي (ص)، فلما نظر إليه رسول الله رفع رأسه وتبسم في وجهه وقال: "مرحباً بأحب خلق الله إلى الله وإلى رسوله، ادن مني يا أخي". قالت: فدنا منه فأقعدته بجنبه ووضع على حجره وقال: "هاك يا أخي رأسي، فإنك أحق بي وأولى بي في الدنيا والآخرة، وإنك خليفتي في أمتي ووصيي في أهلي" ثم أوصى إليه بالعلم والإيمان والإسلام، ثم أدخل رأسيهما تحت إزار فطالت مناجاتهما، وأوصى إليه باسم الله الأعظم، وقال له: "يا أخي، أبشر وبشر شيعتك وأصحابك المنتجبين، إنك مني بمنزلة هارون من موسى، فبلغ... ثم قال رسول الله: "يا أم سلمة، لا يؤذي أخي علياً أحد"

من خلق الله إلا أكبه الله في نار جهنم خالداً مخلداً، ولا يقبل الله عنه صرفاً ولا عدلاً ولو قُتل في سبيل الله سبعين مرة. يا أم سلمة، إنه سيد الوصيين وإمام المتقين، وإنه قسيم النار والجنة، يقعه الله عز وجل يوم القيامة على الصراط، فيدخل أولياءه الجنة وأعداءه النار.

يا أم سلمة، إنك من حزبه وإنك من المنتجبات، الموالية لأولياء الله والمعادية لأعداء الله، وإنه سيقاتل بعدي ثلاث فرق، قاتلهم الله، كلهم في النار: سيقاتل الناكثين شيعة الجمل، وجند المرأة وجند الجمل، الملعون قائده، الملعون سائقه، الملعون ناصره؛ وإياك أن تكوني صاحبة الجمل! فإن نظيرها في الخلق عاقر ناقة صالح " ثم قال: " لست صاحبة الجمل، أبشري وبشري، فإذا رأيت ذلك فالزمي بيتك، واذكري ربك، وجاهدي بلسانك وقلبك، وقرّي في بيتك، ولا تبرّجي تبرّج الجاهلية الأولى. يا أم سلمة، سيقاتل القاسطين، قوم لا خلاق لهم ولا دين، لعنهم الله، وهم حطب جهنم. ثم يقاتل المارقين، أصحاب النهروان، قتلهم الله، أما إنهم كلاب النار."

۱-۱۱-۳- منبع یا منشأ مورد استفاده آقای انصاری:

منابع روایات مندرج در چاپ جناب آقای محمد باقر انصاری در جدول پیوست

درج می‌گردد:

تعداد و شماره احادیث مدل درهم، از شیخ محمد باقر انصاری زنجانی		
شماره حدیث	منبع یا منشأ مورد استفاده آقای انصاری	چاپ ۱۴۱۵ قی
۱ الی ۴۸	سند منسوب به شیخ طوسی (هماهنگ با نسخه‌های حر عاملی و بحر العلوم)	۱ الی ۴۸
۱ الی ۲۲	سند منسوب به الرماتی (هماهنگ با نسخه‌های گروه ج، منهای احادیث مشترک با گروه الف)	۴۹ الی ۷۰
۱	به نقل از: کمال الدین، ص ۴۱۳، ح ۱۵	۷۱
۲	به نقل از: عیون المعجزات، ص ۴	۷۲
۳	به نقل از: الجواهر السنیة، ص ۳۰۳	۷۳
۴	به نقل از: تأویل الایات الظاهرة، ج ۲، ص ۶۴۲، ح ۴	۷۴
۵	به نقل از: احتجاج طبرسی، ج ۱، ص ۲۲۸	۷۵
۶	به نقل از: احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۷	۷۶
۷	به نقل از: کفایة الاثر، ص ۴۶	۷۷
۸	به نقل از: تفسیر فرات، ص ۹	۷۸
۹	به نقل از: مختصر البصائر، ص ۱۰۴	۷۹
۱۰	به نقل از: مناقب ابن شهر آشوب، ج ۳، ص ۸۷	۸۰
۱۱	به نقل از: تأویل الایات الظاهرة، ج ۲، ص ۶۹۲، ح ۱	۸۱
۱۲	به نقل از: تفسیر فرات، ص ۱۳۱	۸۲
۱۳	به نقل از: تأویل الایات الظاهرة، ج ۲، ص ۵۶۱	۸۳
۱۴	به نقل از: روضه کافی، ص ۵۸، ح ۲۱	۸۴
۱۵	به نقل از: تأویل الایات الظاهرة، ج ۲، ص ۷۶۶، ح ۴	۸۵
۱۶	به نقل از: کافی، ج ۲، ص ۳۹۱، ح ۱	۸۶
۱۷	به نقل از: خصال، ج ۱، ص ۴۷	۸۷
۱۸	به نقل از: طب الاثمه، ص ۳۵	۸۸
۱۹	به نقل از: کتاب الزهد، ص ۷، ح ۱۲	۸۹
۲۰	به نقل از: امالی طوسی، ج ۲، ص ۲۳۵	۹۰
۲۱	به نقل از: کفایة المهتدی فی معرفة المهتدی، ص ۳۰۷ (به نقل از اثبات الرجعه)	۹۱
۲۲	به نقل از: الانوار النعمانیة، ج ۱، ص ۲۴	۹۲
۲۳	به نقل از: تفسیر فرات، ص ۱۶۹، ح ۲۱۷	۹۳
۲۴	به نقل از: تاریخ مدینة دمشق، ج ۹، ص ۴۵۵	۹۴
۲۵	به نقل از: المثالب ابن شهر آشوب، ص ۶۳۸ (خطی)	۹۵
۲۶	به نقل از: کنز العمال، ج ۱، ص ۳۷۸، ح ۱۶۴۴	۹۶
۲۷	به نقل از: مناقب امیرالمؤمنین سلیمان کوفی، ج ۲، ص ۱۷۱	۹۷
۲۸	به نقل از: شرح الاخبار، ج ۳، ص ۴۸۹، ح ۱۴۱۹	۹۸
۲۹	به نقل از: العقد النضید و الدر الفرید، ص ۵۷	۹۹
		=
جمع احادیث		۲۹ + ۲۲ + ۴۸
		۹۹

۲-۳- ملاحظات خاص در این مدل

این مدل کتاب جدید منسوب به سلیم بن قیس، حاصل دوازده سال تلاش دانشمند محترم جناب آقای انصاری زنجانی است؛ در مقدمه کتاب آمده است: «هذا الكتاب الذي بين يديك حصيلة عمل متواضع استمر أكثر من اثنتي عشرة سنة وفقني الله تعالى فيها لمواصلة العمل في تحقيقه».

این مدل از کتاب سلیم، در واقع جمع میان تمامی احادیث کتاب‌های سلیم بعلاوه احادیث متفرق در کتب حدیثی منقول از سلیم بن قیس است. به عبارت دیگر، ۴۸ حدیث گروه الف که پایه اصلی کتاب می‌باشد؛ بعلاوه ۲۲ حدیث گروه ج که در مدل‌های گروه الف و ب وجود ندارند؛ بعلاوه ۲۹ حدیث غالباً کوتاه، که در آثار حدیثی همانند کافی، خصال و ... موجود بوده‌اند. (البته باید توجه داشت که جناب آقای انصاری، متن هر مدل از احادیث گروه «ج» و «ب» را مستقلاً تحقیق و تطبیق ننموده‌اند و به بعضی آنها قناعت کرده‌اند).

محقق درباره نسخه‌های استفاده شده خود نوشته‌اند: انتخبنا أربع عشرة نسخة، تم إخراج هذه النسخة المطبوعة من بينها وقد مر ذكرها ونشير إليها هنا إجمالاً:

۱. نسخة الشيخ الحر التي نسخ عنها الشيخ شير محمد الهمداني وقابلها علي عدة نسخ أخرى وهي متمثلة في النسخة المطبوعة في النجف.
۲. نسخة العلامة المجلسي المنتزعة عن موسوعته القيمة (بحار الأنوار) في مجلداته ال ۱۱۰.
۳. نسخة مكتبة السيد الروضاتي بإصفهان المنتسخة عن نسخة صاحب الروضات.
۴. نسخة السيد الجلالی المنتسخة عن نسخة السيد المستنبط.
۵. نسخة مكتبة الشيخ علي حيدر بقم.
۶. نسخة مكتبة آستان قدس رقم ۹۷۱۹.
۷. نسخة مكتبة آستان قدس رقم ۲۰۳۵ التي كتبت في بلاد اليمن.
۸. نسخة مكتبة آستان قدس رقم ۸۱۳۰ التي قوبلت علي عدة نسخ.

۹. نسخه مکتبه کلیه الیهیات بمشهد.

۱۰. نسخه مکتبه کلیه الحقوق بطهران رقم ۱۷۸ ج، المنتسخه عن نسخه المحدث

النوري.

۱۱. نسخه مکتبه کلیه الحقوق بطهران رقم ۲۹ د المنتسخه بأمر العلامة المجلسي

عن نسخه سنة ۶۰۹.

۱۲. نسخه مکتبه مجلس الشوری بطهران رقم ۵۳۶۶.

۱۳. نسخه مکتبه مجلس الشوری بطهران رقم ۷۶۹۹.

۱۴. نسخه مکتبه ملك بطهران رقم ۷۲۹.

بنابراین، در آن تاریخ تحقیق جناب آقای انصاری، برخی نسخه‌ها در دسترسشان نموده یا ندیده‌اند (جدول صفحه بعد را ملاحظه نمایید).

نکته یک، درباره مدل نسخه‌ها: شماره‌های ۴، ۶، ۱۱، ۱۲، ۱۴ از گروه ج (مدل ۱ و ۲) هستند؛ شماره‌های ۵ و ۹ از گروه ب (مدل ۳) می‌باشند؛ شماره‌های ۳، ۷، ۱۳ از گروه ب (مدل ۴) هستند؛ شماره‌های ۸ و ۱۰ از گروه ب (مدل ۵) هستند؛ و شماره‌های ۱ و ۲ از گروه الف می‌باشند.

نکته دوم، درباره ارجاعات روایات نسخه چاپی: به نظر می‌رسد که توسط محقق و مؤلف چاپ جدید کتاب سلیم، تدلیس یا به گونه‌ای مستند و معتبرسازی کتاب سلیم رخ داده است. به عبارت دیگر اگر خوب دقت کنیم و به منابعی که ایشان احادیث سلیم را ارجاع داده‌اند، آدرس این مراجع اندکی نادرست، و یا دقیق نیستند؛ و یا از همه مهم‌تر، غالباً هم‌پوشانی کامل متنی ندارند. به این معنی که، مثلاً از حدیث ۲۵ صفحه‌ای کتاب منسوب به سلیم، اگر یک خطش، در منبعی آمده است، محقق گرامی، این حدیث سلیم را مستند به آن کتاب نموده‌اند؛ و بیان داشته که این حدیث در این کتاب نیز جدای از کتاب سلیم ذکر شده است؛ در صورتی که این کار، تدلیس و گمراه نمودن خوانندگان می‌باشد.

نسخه‌های خطی استفاده نشده در تحقیق چاپ سه جلدی سلیم

تاریخ کتابت	محل نگهداری یا مالک نسخه	کد دستیابی	محل نگهداری
۹۱۸	نسخه ۱ مرعشی	۱۳۲۵۲/۱	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم
۱۰۳۶	نسخه ۱ مجلس *	۱۵۶۳۸	کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران
۱۰۴۸	نسخه نجف آبادی (حسینه شوشتری ها) *	۷۵۰/۲	قبلاً، کتابخانه حسینه شوشتری ها بوده
۱۰۶۶	نسخه ۱ بروجردی *	۴۳۹	کتابخانه آیت الله بروجردی - قم
۱۰۸۱	نسخه ۲ مرعشی	۱۵۶۱۲	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم
۱۰۹۱	نسخه ۳ مرعشی (نسخه بحار الانوار)	۱۸۶۷	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم
قرن ۱۱	نسخه ۴ مرعشی	۱۲۰۴۷	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم
قرن ۱۱	نسخه ۱ خوئی *	۷۶/۲	مکتبه الامام الخوئی - نجف
۱۱۰۴	نسخه ۳ آستان قدس	۲۲۸۶۳	کتابخانه آستان قدس رضوی - مشهد
۱۱۰۹	نسخه درویش کرمان	۴	کتابخانه درویش شیخیه کرمان
قرن ۱۳	نسخه ۱ کاشف الغطاء	۴۳۷۸	مؤسسه کاشف الغطاء العامه - نجف
قرن ۱۳	نسخه فانی *	۲۹/۱	کتابخانه علامه فانی - اصفهان
قرن ۱۳	نسخه ۴ دانشگاه تهران	۶۶۹	کتابخانه دانشگاه تهران - تهران
قرن ۱۳	نسخه مستنط *	ندارد	السید المستنط - نامشخص
قرن ۱۳	نسخه صدر *	ندارد	مکتبه آیه الله حسن الصدر - کاظمین
۱۲۹۸	نسخه ۲ کاشف الغطاء * (جدید تکراری دارد)	۳۰۰۶	مؤسسه کاشف الغطاء العامه - نجف
۱۳۱۷	نسخه حسینی	۴۳/۱	کتابخانه حسینی مسجد سید - زنجان
۱۳۳۵	نسخه ۲ حکیم	۴۴۴	مکتبه آیت الله حکیم العامه - نجف
۱۳۵۳	نسخه ۲ خوئی	۲۹۹/۱	مکتبه الامام الخوئی - نجف
۱۳۵۴	نسخه ۳ کاشف الغطاء	۱۶۹۵	مؤسسه کاشف الغطاء العامه - نجف
۱۳۵۶	نسخه ۵ آستان قدس	۲۰۳۵	کتابخانه آستان قدس رضوی - مشهد
۱۳۵۸	نسخه العباسیه	۳۶۰/۱	کتابخانه العتبة العباسیه - کربلا
۱۳۵۹	نسخه بحرالعلوم	۸۸/۱	مکتبه محمداصادق بحرالعلوم - نجف
۱۳۶۰	نسخه ۲ بروجردی	۲۲۴/۷	کتابخانه آیت الله بروجردی - قم

نتیجه و جمع‌بندی

۱- بر اساس گزارش نسخه‌های مدل پنجم از گروه ب سلیم (که ۵ حدیث اضافه نسبت به مدل چهارم دارند)، مشخص می‌شود که نسخه یا نسخه‌های در محروسة اصفهان وجود داشته که جدای از دیگر احادیث احتمالی خود، ۵ حدیث را اضافه بر نسخه‌های مشابه داشته است.

بنابراین اکنون می‌توانیم ادعا نماییم که یک مدل از کتاب سلیم وجود داشته، که شامل این احادیث اضافه بوده است: احادیث ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷ (به شماره‌های کتاب چاپی سلیم)؛ و فعلاً از آن به مدل گروه «X» (یعنی گروه مجهول) یاد می‌کنیم، که البته در حال حاضر، هیچ نسخه‌ای از این مدل، در دسترس نیست.

۲- گروه الف از مدل‌های کتاب سلیم، شامل فقط یک مدل (یعنی مدل ۷) است؛ و ۴۸ حدیث دارد؛ که دو سند ابتدای نسخه منسوب به شیخ طوسی است، هر چند که این اسناد ساختگی هستند.

این مدل، ساختار ترتیب احادیث و نوع احادیث آن جدید و خاص خودشان است؛ به این معنی که ترتیب احادیث و مقدار و حجم احادیث این مدل منسوب به طوسی، با تمامی نسخه‌های خطی مدل‌های دیگر متفاوت است.

قابل توجه است؛ که این مدل، از قرن یازدهم و از دوره مجلسی ایجاد شده است؛ و پیش از آن، اثری از آن در دسترس نیست. این مدل، مورد توجه علمای معاصر قرار گرفته است و تمامی چاپ‌های کتاب سلیم تاکنون، بر اساس این مدل منتشر شده‌اند.

تعداد نسخه‌های گروه الف، که اکنون موجود و در دسترس هستند، ۷ نسخه خطی می‌باشند؛ این نسخه‌ها شامل فقط یک مدل هستند. از سوی دیگر چون اطلاعاتی از برخی نسخه‌های نامشخص و غیرموجود کتاب‌های منسوب به سلیم در اختیار نداریم؛ دقیقاً نمی‌دانیم که این نسخه‌های نامشخص و غیر در دسترس، از کدام مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم هستند؛ بنابراین چون ممکن است این نسخه‌ها هم شامل گروه ج باشند؛ در جدول جداگانه‌ای، آن نسخه‌ها را نیز درج نمودیم:

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
۱۰۷۸	نسخه محمدجعفر خرم آبادی (اصفهان)	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسایی نشده است	؟	؟
۱۰۸۱	نسخه ۲ مرعشی	۱۵۶۱۲	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم	۴۸	م طوسی
۱۰۸۷	نسخه ۱ حکیم (نسخه شیخ حر عاملی)	۳۱۶/۶	مکتبه آیت الله الحکیم العامة - نجف	۴۸	م طوسی
۱۰۹۱	نسخه ۳ مرعشی (نسخه بحار الانوار)	۱۸۶۷	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم	۴۶	م طوسی
۱۱۰۹	نسخه درویش کرمان	۴	کتابخانه درویش شیخیه کرمان	۴۸	م طوسی
۱۲۰۷	نسخه کاتب موسوی خوانساری	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسایی نشده است	؟	؟
۱۲۷۰	نسخه محدث نوری	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسایی نشده است	؟	؟
۱۲۷۰	نسخه محمد اردوبادی	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسایی نشده است	؟	؟
۱۳۱۷	نسخه حسینی	۴۳/۱	کتابخانه حسینی مسجد سید - زنجان	۴۸	م طوسی
۱۳۴۰	نسخه ۱ امیرالمؤمنین (علامه امینی)	۴۹۷/۴/۴	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	؟	؟
۱۳۴۵	نسخه سید عبدالحمید حائری شیرازی	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسایی نشده است	؟	؟
۱۳۵۳	نسخه ۲ خوئی	۲۹۹/۱	مکتبه الامام الخوئی - نجف	۴۸	م طوسی
۱۳۵۳	نسخه ۳ امیرالمؤمنین (شیرمحمدمدانی)	۱۰۴/۲/۳	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	؟	؟
۱۳۵۹	نسخه بحرالعلوم	۸۸/۱	مکتبه محمدصادق بحرالعلوم - نجف	۴۸	م طوسی

۳- پنجمین گروه از کتاب سلیم؛ را با عنوان «گروه درهم» می‌توان نام برد؛ که فعلاً فقط شامل یک مدل است و آن مدل ۸ و آخرین مدل از مدلهای هشتگانه کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس می‌باشد. این مدل در چاپ سه جلدی عربی که در سال ۱۳۷۳ شمسی منتشر شد، ۹۱ حدیث داشت؛ اما در چاپ جدید دیگر آن که با ترجمه اسرار آل محمد منتشر گشت؛ به $۹۹ (۲۹ + ۲۲ + ۴۸)$ حدیث ارتقاء یافت.

این مدل نسخه ویژه (که دارای اسناد ترکیبی مدلهای قبلی است)، توسط جناب آقای محمدباقر انصاری و در دهه‌های معاصر (حدود ۱۴۱۳ق) طراحی و ایجاد شده است؛ و از آنجایی که فرض شده این تنظیم جدید، نسخه دست‌نویس هم دارد؛ به عنوان نوع ۸ از نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، گزارش گردید.

فهرست منابع

جدای از تمامی نسخه‌های خطی کتاب سلیم (۴۹ نسخه)، این کتابنامه قابل ارایه است:

۱. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، الف: *درباره اسناد سلیم*، قم: کتابخانه دارالحدیث.
۲. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، ت: «*معرفی نسخه‌های خطی سلیم*»، میراث شهاب، قم، ش ۹۹، ص ۱۴۵-۱۸۸.
۳. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، ح: *نسخه‌های خطی منسوب به سلیم*، قم: کتابخانه دارالحدیث.
۴. استادی، کاظم (۱۴۰۰ش)، ب، «*بررسی انتساب سند کتاب سلیم به شیخ طوسی*»، علوم حدیث، دوره ۲۶، شماره ۱- شماره پیاپی ۹۹، صفحه ۱۵۰-۱۷۷.
۵. استادی، کاظم (۱۴۰۰ش)، ق: «*کتابشناسی توصیفی سلیم بن قیس هلالی*»، مجله میراث شهاب، قم، ش ۱۰۴، ص ۱۳۳-۱۸۴.
۶. استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، خ، «*مشابَهت‌یابی روایات کتاب سلیم و بررسی حالات پیش رو*»، مطالعات ادبیات شیعی، دوره ۱، شماره ۷.
۷. استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، د، «*اصالت سنجی متن احادیث نسخه‌های کنونی منسوب به سلیم*»، مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروغ وحدت)، دوره ۱۸، شماره ۵۹، صص ۵-۱۷.
۸. استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، ل، «*درباره نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس (کلیات نسخه‌شناسی)*»، مطالعات حدیث پژوهی، دوره ۸، شماره ۱۶، صص ۲-۳۲.
۹. سلیم بن قیس (۱۰۸۱ق)، *کتاب سلیم بن قیس الهلالی* (نسخه خطی)، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، نسخه شماره ۱۵۶۱۲.
۱۰. سلیم بن قیس (۱۰۸۷ق)، *کتاب سلیم بن قیس الهلالی* (نسخه خطی حر عاملی)، قم: کتابخانه آیت الله حکیم، نسخه شماره ۳۱۶/۶.

۱۱. سلیم بن قیس (۱۰۸۷ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، نجف: کتابخانه حکیم، نسخه شماره ۳۱۶/۶.
۱۲. سلیم بن قیس (۱۱۰۷ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، تهران: کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران، نسخه شماره [۲۹ - د] - ۵۲۹۲۲.
۱۳. سلیم بن قیس (۱۱۰۹ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، کرمان: کتابخانه دراویش شیخیه، نسخه شماره ۴.
۱۴. سلیم بن قیس (۱۲۸۲ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، تهران: کتابخانه دانشگاه تهران، نسخه شماره ۶۸۰۸.
۱۵. سلیم بن قیس (۱۳۱۷ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، زنجان: کتابخانه حسینی زنجان، نسخه شماره ۴۳/۱.
۱۶. سلیم بن قیس (۱۳۵۳ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، نجف: کتابخانه امیرالمؤمنین، نسخه شماره ۱۰۴/۲/۳ (شماره قدیم ۳۲۳۰).
۱۷. سلیم بن قیس (۱۳۵۳ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، نجف: مکتبه خویی، نسخه شماره ۲۹۹/۱.
۱۸. سلیم بن قیس (۱۳۵۹ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، نجف: کتابخانه بحرالعلوم، نسخه شماره ۸۸/۱.
۱۹. سلیم بن قیس (۱۳۷۸ش)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي، تحقیق محمدباقر انصاری، قم: الهادی.
۲۰. سلیم بن قیس (۱۳۹۷ش)، اسرار آل محمد (ص)، ترجمه اسماعیل انصاری، قم: نشر دلیل‌ما؛ و نیز چاپ ۱۳۸۰ش.
۲۱. سلیم بن قیس (۱۴۱۵ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي، تحقیق سه جلدی محمدباقر انصاری، قم: الهادی.
۲۲. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، بیروت: مؤسسة الرسالة و دارالاحیاء.

۲۳. مدرسی طباطبایی، حسین (۱۳۸۳ش)، میراث مکتوب شیعه، ترجمه علی قرائی، قم: کتابخانه تاریخ ایران و اسلام.
۲۴. یحیی، علی (۱۳۹۷ش)، «سلیم بن قیس در کتب سته»، مقاله دست‌نویس.

